

Vilka var Hannibals stridselefan-

Omisskännlig; världens största landdjur med stort huvud och väldiga segelliknande öron. Så beskrivs elefanten i en av flera böcker om Afrikas däggdjur. Men, varför tillskrev då de gamla grekerna den Indiska elefanten som varande störst? Detta faktum ger oss kanske en ny bild av härföraren Hannibals afrikanska stridselefanter.

Man kan tycka att ett smalt ämne som detta är att göra elefanter av mygg. Betänker man dock betydelsen av elfenbenet som en av de mest eftertraktade råvarorna under både förhistorisk och historisk tid, så får elefanten trots allt en relativt central plats. I detta sammanhang kan det därför vara relevant att förstå elefantens tidiga utbredning kring Medelhavsområdet. En del av detta svar når vi genom att ställa frågan om just vilka kartagen Hannibals elefanter var.

De antika historieskrivarna tycks således alla vara överens om att den indiska elefanten var större än den afrikanska. Från det första århundradet f.kr. förklarar historikern Diodorus exempelvis att indiska elefanter är överlägsna både i styrka och mod. Faktum är att detta var ett allmänt begrepp som följde med så länge som till slutet av 1800-talet. När sedan intresset började vakna för den afrikanska kontinentens fauna, stod vi plötsligt öga mot öga med den afrikanska savannelefanter, *L.a. africana*. Dessa elefanter, hannar med en mankhöjd på upp till fyra meter, var nu otvivelaktligen världens största landdjur. Hade då de gamla grekiska och romerska historieskrivarna fel? Och vidare; är det detta som fascinerat oss så mycket, hur Hannibal i så fall kunde tämja dessa giganter? Men, under antiken uppskattades den afrikanska elefanten till sin storlek som ett mellanting av den mynska hästen och den indiska elefanten. Vad var då detta för djur?

Isolerad med runda öron

Av de afrikanska elefanterna finner vi idag två olika raser, möjligen tre. Den

Avbildning av slaget vid Trebbia år 217 f.kr. dit Hannibal nått med sina stridselefanter. Men så här stora var knappast de afrikanska skogselefanterna som deltog i slaget. Den romantiserade målningen gjordes av konstnären Henri Motte i slutet av 1800-talet.

största är savannelefanter följd av skogselefanter, *L.a. cyclotis*, samt med tveksamhet dvärgselefanter, *L.a. pumilio*. Som möjlig underart har dock *Pumilio* blivit mycket kritiserad. Då denna inte heller skiljer sig från skogselefanter i storlek och vidare kan korsas med de två övriga raserna, så är den av mindre betydelse här. Vi ska istället titta närmare på *Cyclotis*. Medellängden hos denna art är 2,4 meter hos tjuren, respektive endast 1,85 meter hos hondjuret. *Cyclotis* har också mindre och rundare öron, därav det latinska namnet. Dess betar är mindre och rakare och hantverkare beskriver detta elfenben som hårdare.

Skogselefanter finns idag utbredd över hela väst-centrala Västafrika. Den mest norra av denna ras är den man funnit i Mauretanium vid Tijelat. Denna isolerade population representerar möjligen vad som finns kvar av de elefanter som tidigare var vida utspridda över Nordafrika innan Saharas utbredning. De hade trängts upp till kustområdena vid Atlanten och Medelhavet norr om Atlasbergen och skiljts från sina artfränder. Här skulle de långt senare konfronteras med antikens kulturer, samlas in av kartager och slutligen skapa en för oss "felaktig" myt om att afrikanska elefanter är mindre än

de indiska. Det är i detta sammanhang också lättare att förstå hur man på de romerska arenorna fann det spännande att hetsa denna elefant i kamper mot tjuvar och lejon. En savannelefant hade säkerligen alltid tagit hem segern. Med tanke på att isolerade elefanter har en tendens att krympa i storlek, så är det teoretiskt möjligt att denna nordafrikanska individ till och med kan ha varit ännu mindre än dagens skogselefanter. Denna elefants mindre storlek skapar också, som vi ska se, en helt annan bild av djuret i strid än den vi är vana att se.

Från det första puniska kriget, under mitten av 200-talet f.kr, äger vi talrika beskrivningar på hur romarna fick möta dessa djur på Sicilien och i Nordafrika. Romarna som ett par decennier tidigare hade mött greken Pyrrhus stridselefanter använde nu sina erfarenheter och fick ofta djuren på fall. Sannolikt var det dock kartagernas mycket effektiva kavalleri som gjorde dem starka, för med elefanterna, var det så och så. Om historien hade lärt något fram till denna tiden, så var det att inte nyttja elefanter i strid. De kartagiska elefanterna var dresserade att rusa framåt och trampa ned romarna, men ofta rusade de istället bakåt och trampade ned kartagerna. Trots detta marscherade Han-

nibal likt ett hjälteepos med sin armé och 37 elefanter från Spanien och över alperna för att på den italiska halvön inleda det andra puniska kriget år 218 f.kr.

Skogselefanter över Alperna

Spekulationer gör gällande att stallen i Kartago vittnar om platser för 300 elefanter. Vi måste då förmoda att dessa tjänstgjorde som tillfälliga förvaringsplatser för infångade elefanter före rekrytering. Som permanenta bostäder i fredstid skulle annars ett fullsatt stall behöva producera uppemot 10 ton foder samt 20 000 liter färskvatten per dag. Det är naturligtvis dessa omständigheter som avhållit människan från att domesticera elefanter som husdjur.

Med 50 000 man och 9000 kavallerister gav sig i alla händelser Hannibal och hans män iväg. Det första stora hindret blev floden Rhône. Enligt historikern Polybios fick man här flotta över djuren. Under två dagar samlade man timmer för flott- och kanottillverkning. Flottarna täckte man med jord för att lugna elefanterna och få dem att tro att de stod på en slags gungande mark. Då ledardjuret i en elefantflock utgörs av en hona så ledde man ut elefanterna, några i taget, med ett par av dessa djur i spetsen. Elefanterna var dock inte så lättlurade och det hela slutade i panik där många elefantförare fick sätta livet till i Rhône's strida vatten. Elefanterna var dock bättre simmare än vad Aristoteles hade hävdad hundra år tidigare. Han sade att de överhuvudtaget inte kunde simma. Idag vet vi att en elefant lätt kan simma i sex timmar utan att vidröra botten.

Vandringen över Alperna skulle vidare vara i tre veckor och halvera Hannibals armé. Förutom allobrogerstammarnas fientlighet, snöfall och svårframkomliga dalar, rådde det brist på föda och foder förklarar Polybios. Trots djurets klumpiga utseende är skogselefanter kända för att forcera både tät urskog, branter och steniga klipphöjder. Som författare till denna artikel och med hopp om att ge ett rättvisande underlag så har tiden med elefanterna och deras skötare på Kolmårdens djurpark varit lärorik. Likt få andra platser tilläts vi här studera elefanter i både kyla och snö. Temperaturer ned till tio minusgrader är inga problem så länge elefanterna är i ständig rörelse. Problemet är halt underlag. Elefanter har inte kraft nog att hindra att den glider ned i spagat, detta som orsakat flera elefanter död. Ingen av Hannibals elefanter gick dock förlorad.

Detalj av den magnifika gobelängen Krigsscen, framställd i slutet av 1500-talet i Jaques I Geubels ateljé, i Kungl Husgerådskammarens i Stockholm ägo. Scenen föreställer sannolikt Alexander den stores möte med en indisk furste strax före slaget mot Porus armé. Stridselefanter ska ha funnits på båda sidor i slaget.

I Nordafrika var stridselefanter en välkänd företeelse och elefanterna var kändisar som bar speciella egennamn. Här en elefant avbildad på ett mynt från Karthago.

FOTO: NATIONALBIBLIOTEKET FLORENS

FOTO: MUSEO DELLA CIVITA ROMANA

Mosaik från 400-talet, "Orfeus förtrolar djuren". Här har djuren stiliserats till samma storlek. Men utseendet på elefanten skulle kunna motsvara den rundörade afrikanska skogselefanten med sina små betar.

Elefantjakten ovan t.v. är målad av Joël Bol och Philippe Galleus och finns bevarad på Nationalbiblioteket i Florens. Vad som är frapperande är hur små elefanterna här framställs. Kan det möjligen vara fråga om den utdöda afrikanska skogselefanten?

Bilden ovan är en romersk bildsten som visar elefant lastad med elfenben. Under antiken användes elefanten främst som transportdjur och som råvaruproducent av elfenben.

Värre skulle det bli i slaget vid Trebbia.

Hannibal red den största

I västerlandets långa krigshistoria användes elefanten endast sparsamt. Under de tre sekler som började med Alexander den store, var djuret inblandat i lång rad av slag. I till exempel slaget i Trebbia mötte Hannibals utmattade trupp romerska legionärer som inte hade någon praktisk erfarenhet av stridsefanter – trettio år hade förflutit sedan deras fäder slagits mot dem. Ofta ser vi idag rekonstruktioner av stora och felaktigt överdimensionerade afrikanska djur som utrustats med torn från vilka kartagerna strör sina spjut. Ett torn hade dock varit en omöjlighet för de afrikanska stridsefanterna. I stället red man barbacka!

Eftersom övergången vid Rhône antydde att man måste haft tillgång till hondjur, så kan vi förmoda att många av Hannibals elefanter endast var ett par meter höga. Att utrusta stridsefanter med torn lär ha varit en uppfinning av Pyrrhus, men det finns inga belägg för att man använt sådana varken förr eller senare. Elefanten med sin indiske tränare och förare, en såkallad mahout, var ett nog så slagkraftigt vapen i sig självt för att skapa oreda i fiendeledden. Ett torn hade varit en

omöjlighet för de afrikanska stridsefanterna. Historien förtäljer att Hannibal red på en större och starkare elefant vid namn Surus – sannolikt en indisk elefant. Givetvis var de senare att föredra och det är möjligt att denna elefant förvärvats från ptoleméerna i Egypten. Redan under det första puniska kriget kom man i kontakt med indiska elefanter. Man importerade mahouter som hjälpte till vid dresserandet av afrikanska elefanter och troligen använde de indiska elefanter som hjälpundervisare. Tämjandet av de mer vilda afrikanska djuren krävde expertis och denna tradition följde säkerligen med fram till Hannibals tid.

Skrikande grisar motmedel

Vi får förmoda att mycket grymma scener utspelades i Trebbia. Detta speglas kanske bäst i kriget mot Pyrrus där romarna hade utvecklat en rad vapen och knep för att bekämpa de "lukanska oxarna", som de för tiden kallades. De tappreste romerska soldaterna kunde angripa elefanten genom att hugga den i knäveckan med yxor eller genomborra dess sidor med spjut. Det fanns ett slags brinnande kastspjut som doppats i beck, asfalt och nafta.

Elefanter har vidare ofta en överdriven rädsla för andra djur. Mot Pyrrus upp-

täckte romarna att skrikande grisar var perfekta för att få elefanterna att vända om. Det var vid intermezzon som dessa som den påhittige kartagen Hasdrubal lär ha infört ett säkert antivapen. En mahout kunde således döda sin egen elefant genom att driva in en mejsel mellan halskotorna. Enligt Polybios stupade nästan samtliga av de elefanter som kämpat sig över Alperna. De som inte dog i Trebbia, dukade kort därefter under i kyla och snö.

Även om kartagerna ständigt skickade nya elefanter som förstärkning måste vi nog räkna slaget i Trebbia som den sista riktigt organiserade elefantstriden. Att romarna senare skulle adoptera elefanter både som paraddjur och för att roa pöbeln är ett kapitel för sig. Djurhetsningarna på amfiteatrarna och den ökande handeln med elfenben blev nådastöten för den nordafrikanska elefant som vi sedan länge inte äger i vår fauna.

Man kan idag inte avgöra någon skillnad i struktur på indiskt och afrikanskt elfenben bland funna artefakter. Några arkeologiska fynd, i form av Nordafrikas elefanter, har hittills ej gjorts.

Richard Holmgren

är arkeolog och verksam genom ARCDoc, Arkeologisk Dokumentation.

richard.david@swipnet.se

Slagfältens arkeo-

Tidigare såg forskarna slagfälten som ointressanta. Idag vet man att de är fulla av arkeologisk information. Slagfältundersökningar har gett forskningen ny kunskap om livet i fält, hur bataljerna utkämpades och vilka människorna var som stred och dog ute i fält. I flera fall har man även skrivit om en tidigare etablerad historiesyn.

Det har internationellt funnits ett antikvariskt intresse för slagfält sedan början av 1700-talet. Edward Fitzgerald får nog dock ses som den första pionjären inom slagfältsarkeologin. Redan i början av 1840-talet gjorde han en slagfältsinventering vid Naseby som ligger 30 km söder om Leicester i mellersta England. Vid denna plats stod ett slag år 1645 där parlamentets trupper besegrade rojalisterna. Edward tecknade av slagfältet och gjorde topografiska analyser av terrängen. Han gjorde även en sammanställning av alla lösfynd som gjorts i området med koppling till slaget. Vidare företog han arkeologiska undersökningar ute på slagfältet där han bl.a. stötte på en massgrav med kvarlevor från de stupade soldaterna.

För svenskt vidkommande kan också nämnas några arkeologiska pionjärinsatser. År 1905 undersökte Oskar Vilhelm Wennersten en massgrav som tidigare hade påträffats i samband med markarbeten utanför Visbys ringmur på Gotland (det s.k. Korsbetningsmaterialet). Graven härrörde från det slag som stod 1361 mellan den danske kungen Valdemar Atterdags soldater och den gotländska allmogen. Sex år senare, år 1911, undersökte de båda löjtnanterna Carl Bennedich och Frey Rydeberg några gravar i Poltava i dåvarande Ryssland. De innehöll troligtvis de karoliner som under Karl XII fick sätta livet till i det ödesdigra slaget mot ryssarna år 1709.

Den moderna slagfältsarkeologins födelse brukar dock sättas till 1983 i USA vid platsen för slaget vid Little Bighorn. I slutet av juni månad år 1876 anförde general

I norra Frankrike har arkeologerna grävt fram stridsvagnar från första världskriget där exemplaret som visas i dessa bilder begravdes i slaget om Cambrai. Den grävdes ut år 1998. Nu börjar man att skydda olika slagfält från förstörelse och plundring för att man genom utgrävningar ska kunna få ny kunskap om de krig och konflikter som utspelats där.

George Armstrong Custer tolv kompanier på 600 man från det sjunde kavalleriregementet. Man var på väg till Little Bighorn River, i nuvarande Montana, där upproriska siouxer och cheyenner uppehöll sig under Crazy Horse ledarskap. En sammandrabbning kom att inledas på eftermiddagen den 25 juni, några timmar senare var nästan halva det amerikanska regementet utplånat. Genom en tillfällig präriebrand som Little Bighorn Battlefield National Monument utsattes för, under början av 1980-talet, gav arkeologerna unika möjligheter att undersöka slagfältet med metalldetektorer. Fram till 1996 har man lokaliserat över 5000 föremål bestående av kulor, patronhylsor, uniformsdetaljer etc. Slagfältundersökningarna vid Little Bighorn var den första större undersökning som gjorts med hjälp av metalldetektor, humanosteologi och rättsmedicinska metoder. Resultat från undersökningarna har gett forskarna ett fantastiskt komplement till den tidigare historiska forskningen.

USA är annars, internationellt sätt, den klart ledande nationen när det gäl-

ler slagfältsarkeologi. Vid ett otal platser runtomkring i USA pågår för närvarande undersökningar av slagfält härrörande från inte enbart 1700-talet och 1800-talet utan även från tidpunkter innan européerna koloniserade Nordamerika.

Vad är slagfältsarkeologi?

Arkeologiska fältundersökningar ger oss olika former av kunskap. Boplatslämningarna talar om för oss hur människor bodde och vad de åt och gravfältsmaterialet om hur människan omhändertog de döda. Slagfälten i sin tur berättar om var, när och hur människor dog.

Som med många nya discipliner uppstår i början en förvirring vad man skall benämna en ny vetenskaplig gren. Slagfältsarkeologi, eller Battlefield Archaeology som det heter internationellt, är den etablerade och övergripande termen för detta forskningsområde. Frånsett detta begrepp förekommer även andra namn som militärarkeologi. Det finns också mera specifika benämningar beroende på vilken typ av slagfältsarkeologi man håller på med, t.ex. WW1 archaeology